

UDC 821.411

DOI: 10.34671/SCH.SVB.2020.0403.0015

**ƏRƏB MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATI: CÜBRAN XƏLİL CÜBRAN VƏ MİXAİL NÜAYMƏ
YARADICILIĞI KONTEKSTİNDƏ**

© 2020

Mustafayev Zaur Telman oğlu, Azərbaycan Mıqrasiya Ədəbiyyatı və Bədii
Tərcümə Laboratoriyası, elmi işçi
Bakı Dövlət Universiteti

(1148, Azərbaycan, Bakı, Z.Xəlilov 23, e-mail: z.baksovetli@mail.ru)

Xülasə. Cübran Xəlil Cübranın yaradıcılığında diqqəti cəlb edən başlıca xüsusiyyətlərindən biri insan hisslərinin vəsfı idi. O, sevgi hissini mənəvi, fəlsəfi, sosial-siyasi və əxlaqi çalarlarını bütün incəlikləri ilə açıqlamağa çalışıb. O, deyirdi ki, gündəlik yenilməyən sevgi hər gün ölür. Dözümlülük tələbbürlü sevgidir. Bir-birinizi sevin, amma sevgini zəncirə çevirməyin. Yaxşı olar ki, sevgi ruhlarınızın sahilləri arasında maraqlı bir dəniz olsun. Birlikdə oxuyun, rəqs edin və sevin, amma hər biriniz tək başına lütnəyə kimi tək olun, baxmayaraq ki, onlardan yalnız musiqi səsi gəlir. Sevgi özündən başqa heç nə vermir və özündən başqa heç nə götürmür. Buna görə məhəbbət heç bir şeyə sahib deyil, lakin ona sahib olmaq olmur, çünki sevgi yalnız sevgidir. Öz sirlərini açmaqdan başqa bir şey axtaran sevgi sevgi deyil, yalnız faydasız olduğunu tuta bilən bir tordur. Gündəlik yenilməyən sevgi bir vərdişə çevrilir və bu da öz növbəsində köləliyə çevrilir. Sevgi və şübhə heç vaxt bir-birinə qovuşmur.

Açar sözlər: Ərəb mühacirət ədəbiyyatı, janr xüsusiyyətləri, Cübran Xəlil Cübran və Mixail Nuaymanın əsəri.

**ARABIC MIGRATION LITERATURE: JUBRAN KHALIL JUBRAN AND MICHAEL
NUAYMA IN THE CONTEXT OF CREATIVITY**

© 2020

Mustafayev Zaur Telman, researcher, Laboratory of Azerbaijani Migration
Literature and Literary Translation
Baku State University

(1148, Azerbaijan, Baku, Z. Khalilov St., 23, e-mail: z.baksovetli@mail.ru)

Abstract. One of the main features of the poetic work of Jubran Khalil Jubran was a description of human feelings. He tried to express the spiritual, philosophical, socio-political and moral nuances of love in all its subtleties. He emphasized that love, which is not updated daily, dies every day. Tolerance is arrogant love. Love each other, but do not turn love into chains. It is better to have a wide sea of love between the shores of your souls. Sing, dance and rejoice together, but each of you should be alone, like the strings of a lute, although they only make music. Love gives nothing but itself and takes nothing but itself. Therefore, love has nothing, but it cannot be obsessed because love is only love. Love, which seeks nothing but the desire to reveal its secrets, is not love, but a network that can only claim to be useless. Daily undivided love becomes a habit, which, in turn, turns into slavery. Love and doubt never meet.

Keywords: Arab emigrant literature, genre features, the work of Jubran Khalil Jubran and Mikhail Nuaym.

**АРАБСКАЯ МИГРАЦИОННАЯ ЛИТЕРАТУРА: ДЖУБРАН ХАЛИЛ ДЖУБРАН
И МИХАИЛ НУАЙМА В КОНТЕКСТЕ ТВОРЧЕСТВА**

© 2020

Мустафаев Заур Телман оглу, научный сотрудник лаборатории азербайджанской
миграционной литературы и литературного перевода
Бакинский государственный университет

(1148, Азербайджан, Баку, ул. З.Халилова, 23, e-mail: z.baksovetli@mail.ru)

Аннотация. Одной из главных особенностей поэтического творчества Джубран Халил Джубрана было описание человеческих чувств. Он пытался выразить духовные, философские, социально-политические и нравственные оттенки любви во всех ее тонкостях. Он подчеркивал, что любовь, которая не обновляется ежедневно, умирает каждый день. Терпимость – это надменная любовь. Любите друг друга, но не превращайте любовь в цепи. Лучше иметь широкое море любви между берегами ваших душ. Пойте, танцуйте и радуйтесь вместе, но каждый из вас должен быть один, как струны лютни, хотя они только делают музыку. Любовь не дает ничего, кроме себя и не берет ничего, кроме себя. Следовательно, любовь не имеет ничего, но она не может быть одержима, потому что любовь – это только любовь. Любовь, которая не ищет ничего, кроме как желания раскрыть свои секреты, – это не любовь, а сеть, которая может лишь утверждать, что она бесполезна. Ежедневная неразделенная любовь становится привычкой, которая, в свою очередь, превращается в рабство. Любовь и сомнения никогда не встречаются.

Ключевые слова: арабская эмигрантская литература, жанровые особенности, творчество Джубран Халил Джубрана и Михаила Нуайма.

Problemin aktuallığı. Məlum olduğu kimi ərəb mühacirət ədəbiyyatı – məhcər ədəbiyyatı – XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Amerikaya mühacirət etmiş ərəblərin zəngin ədəbi-mədəni irsini əhatə etməkdədir. Cübran Xəlil Cübran, Nəsim Ərizə, Mixail Nüaymə, Əmin Ər-Reyhani, Əbdülməsih Həddad, İlya Əbu Mazi və Rəşid Əyyub Şimali Amerikada ərəb mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri hesab olunurlar [8].

Ərəb mühacirət ədəbiyyatında Cübran Xəlil Cübranın yeri. Ərəb mühacirət ədəbiyyatının ən böyük təmsilçilərindən biri olan Cübran Xəlil Cübranın şöhrəti yalnız Şərq dünyası ilə məhdudlaşmışdır. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında Azərbaycanda ciddi tədqiqat əsərləri aparılmışdır [4; 5; 6; 7]. Həmçinin dünyanın müxtəlif alimləri onun zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığını geniş şəkildə təhlil obyektinə çevirmişlər [11]. Avropada və Amerikada da onu istedadlı yazıçı və mahir rəssam kimi tanıyırlar. Cübran Xəlil

Cübran haqqında ən dolğun məlumatı onun yaxın dostu və silahdaşı, «Qələmlər cəmiyyətinin» məsləhətçisi Mixail Nuaymənin “Cübran Xəlil Cübran: həyatı, vəfatı, ədəbiyyatı və sənəti” kitabından alırıq. 1934-cü ildə nəşr olunmuş bu əsəri sovet şərqşünası Kraqovski yeni ərəb ədəbiyyatı tarixinin, ümumiyyətlə, ərəb ədəbiyyatının böyük hadisəsi adlandırmışdır. Bu iki ədib 1916-cı ildə tanış olmuş və 1931-ci ildə Cübranın vəfatına qədər onların arasında səmimi bir münasibət olmuş, qütbət həyatı bu iki yazıçını yaxınlaşdırmışdır. Məhz bu yaxınlıq, Cübranın həyatının incəliklərinə bələd olma Nuayməyə olduqca hərtərəfli, dəyərli bir əsər yaratmağa imkan vermişdir. Əsərdə Cübranın həyatına dair bir sıra qiymətli məlumatlarla yanaşı onun düşüncələr aləmi, hiss-həyəcanlar dünyası, cəmiyyətə, insanlara münasibəti də geniş əksini tapmışdır [2].

Görkəmli yazıçı və tanınmış rəssam Xəlil Cübran 1883-cü ildə Osmanlı imperiyasının muxtar vilayə-

tində, Livanın Bşarri şəhərində katolik ailəsində doğulub. Xəlil Cibranın anası Kamila, Xəlil Cibranı üçüncü həyat yoldaşından dünyaya gətirib. Yoxsulluq səbəbindən Xəlil Cibran normal təhsil ala bilməsə də, vaxtaşırı keşişlər onun yaşadığı evə gələrək ona İncil və ərəb dilindən müxtəlif dərslər keçiblər.

Cibran Xəlil Cibranın yaradıcılığını dərinədən başa düşmək üçün onun uşaqlıq illərinə səyahət etmək və onun dünyaya yanaşma tərzinin formalaşdığı vaxtlara diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, o, hələ Livanda ailəsi ilə birlikdə yaşadığı vaxt yoxsul evlərində anası ilə tez-tez söhbətlər edirdi. Anası Cibranı üçüncü evliliyindən dünyaya gətirmiş və Cibranla dərhləşdiyi vaxtlar həmişə qeyd edirdi: «Mən heç vaxt bu dünyaya gəlmək istəməzdim. Sən dünyaya gələndə mən qadın monastırına getmək istəmişəm. Sənin dünyaya gəlişin, sanki göylərdən yerə enən mələyin zühuru kimi oldu mənim üçün. Lakin qanadları sınıq mələyin». Bu xatirə daha sonra onun «Sınıq qanadlar» (Broken Wings, 1912) əsərinin yaranmasına səbəb oldu.

Əsərləri dünyanın iyirmiye qədər dilinə tərcümə edilib. Rəssam kimi isə bir çox əsərləri indi də sərgilərdə nümayiş edilməkdədir. Ömrünün son iyirmi ilini ABŞ-da yaşayan yazıçı əsərlərini ingiliscə yazmağa başlayıb. Yazıcının «Xəbərci», «Dünya tanrıları», «İnsanoğlu İsa», «Asi ruhlar», «Dəli», «Sözlər» və b. kitabları nəşr edilib.

Xəlil Cibran Cibran 1904-cü ildə ərəb qəzeti olan «Emigrant» (Al-Mouhajir) qəzetində məqalələrini nəşr etdirir. 1895-ci ildə görkəmli filosof anası, qardaşı və bacıları ilə birlikdə ABŞ-a miqrasiya edərək dünyasını dəyişdiyi gündə ABŞ-da (Nyu-York və Bostonda) yaşayıb yaratmışdır. O, rəssamlığı 1908-ci ildə Parisə gedərək dərinədən öyrənir. 1910-cu ildə isə ABŞ-a geri qayıdır. Filosofun «Peyğəmbər» (1923) əsəri yaradıcılığının zirvəsi hesab olunur və 100-dən çox dilə tərcümə edilmişdir.

Cübran Xəlil Cibranın anası Kamilanın Bostona miqrasiya etməsinin də qəribə tarixçəsi var. Belə ki, Xəlil Cibranın atası vergi toplayıcısı idi və bir gün o, vəzifəsində yol verdiyi hansısa səhvlərə görə cəzalandırılır. Bütün əmlakı alınır və həbsxanaya salınır. Bundan sonra Xəlil Cibranın anası bütün uşaqlarını götürərək Bostona miqrasiya edir. Orada o, özünü dolandırmaq üçün toxuculuqla məşğul olan bir qadınla tanış olur. Xəlil Cibranın qardaşı Piter kiçik dükən açır və bacısı Mariana Xəlil Cibranın məktəbə getdiyi dövrdə toxuculuğu öyrənməyə başlayır. Məktəbdə Xəlil Cibranın rəssam kimi və parlaq şagird kimi bütün bacarıqları aşkara çıxır. 4 il sonra ailə Livana geri dönməyə qərar versə də, Cibran daha sonra Bostona geri döner. 1902-ci ildə Xəlil Cibranın qardaşı və bacısı vərəm xəstəliyindən, anası isə həmin ildə xərçəng xəstəliyindən dünyasını dəyişir. 1904-cü ildə isə Xəlil Cibran Mari Elizabet Haskellə tanış olur. Bu qadınla tanışlığı onun şəxsiyyətinə və yaradıcılığına çox böyük təsir edir. Yazılı qaynaqlarda bu qadın onun həyat yoldaşı kimi qeyd edilmir və onların münasibətləri rəsmi olmamışdır.

Cübran Xəlil Cibranın dini görüşləri özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. O, xristian adət-ənənələri ilə böyüsə də, üzərində islam dinin təsirləri də sezilir. Sufi fəlsəfəsi ilə yaxından tanış olur və təsirlənir. Uşaq yaşlarında evlərində müxtəlif dinlərdən olan insanların qonaq olması onun dünya görüşünün artmasında mühüm rol oynayır.

Xəlil Cibranın əsərlərində və şəxsi həyatında siyasətin izlərini tapmaq çətindir. Buna baxmayaraq hər nə qədər o, siyasətin onun həyatında yer almadığını desə də, Osmanlı imperiyasının Suriyanı tərk etməsi vaxtı «Peyğəmbərin bağı» əsərinə daxil etdiyi «Azad Suriya» poemasını yazır. Xəlil Cibrandə çox az miqdarda ərəb milliyyətçiliyinin izlərini görmək olar.

Cübran Xəlil Cibran xristianlıq, islam, iudaizm, habelə sufizmdən təsirlənərək universal məhəbbət, həyata tam fərqli və yeni baxış, insanlara olan sevgidən ibarət olan janrda yaradırdı. O, deyirdi: «Sən mənim qardaşımsan və mən səni sevirəm. Sən məsciddə səcdədə olanda da, kilsədə diz çökəndə də, sinaqoqda ibadət edərkəndə də səni sevirəm. Sən və mən inanırıq - Allahın övladıyıq» [2].

Cübran Xəlil Cibranın rəsm əsərləri öz-özlüyündə ayrıca

mövzudur. Onun yaradıcılığı ilə az-çox maraqlanan insanlar bilirlər ki, o, çəkdiyi rəsm əsərlərində əsasən çılpalıq elementindən istifadə edir. Onun rəsmlərindəki qadınların sifətləri əsasən onun anasının sifətidir. Bizim dünyaya çılpaq gəlişimiz və çılpaq gedişimiz fəlsəfəsinə əsaslanan Xəlil Cibran fərqli və təsirli əsərlər yaratmağa müvəffəq ola bilib. Cübran Xəlil Cibranın anasının rəsmlərdə belə çox yer alması onu göstərir ki, dahi filosof anası vasitəsilə öz istedad və bacarıqlarını kəşf edə bilmişdir.

Cübran Xəlil Cibran rəsmlərində yaradıcını da görmək olar. Daha doğrusu onun əlini. Bu möhtəşəm simvolika və metafora bizləri düşünməyə vadar edir. Yaradıcı ilə əlaqədar olan rəsmlər əsasən «Peyğəmbər» əsəri ilə sıx əlaqəlidir. Paradoksal olan yaradıcının və insanın bir-birindən asılılığı ideal təsvir olunub. İnanın ki, bu tamamilə yeni fəlsəfi məktəbdir. Cibran Xəlildən soruşublar ki, niyə görə siz öz rəsm əsərlərinizi imzalamırsınız? O da cavab olaraq qeyd edib ki, mənim rəsm əsərlərim harada tapılmağından asılı olmayaraq mənə aid olduğunu özləri söyləyəcəklər.

Maryan Xəlil Cibran 48 yaşında 10 aprel 1931-ci ildə Amerikanın Nyu York şəhərində qaraciyərin sirrozu və tuberkulyoz xəstəliyindən dünyasını dəyişir. Xəlil Cibranın vəfatından sonra bacısı Mariana və Mari Haskel onun bədənini Livana, doğma şəhər Bşarriyə gətirir. Böyük filosof hələ sağlığında Livanda monastırda dəfn olunmağı istəyirdi. Xüsusilə də Mar Sarkis monastırında. Dünyasını dəyişdikdən sonra onun bacısı bu arzusunu yerinə yetirir. Marianna monastır və ona tabe olan əraziləri satın alır və beləliklə də, qardaşını monastırda hüzurlu yuxusunu təmin edir. Monastır daha sonra Cübran Xəlil Cibran muzeyinə çevrilir. Muzeydə əsasən onun çəkdiyi 440 rəsm əsəri yer almışdır.

Cübran Xəlil Cibranın başdaşında bu sözlər yazılıb: Mən də sizin kimi sağam. Qarşınızdayam. Gözlərinizi yumun və ətrafınıza baxın. Məni qarşınızda görəcəksiniz [2]. Ərəb mühacirət ədəbiyyatının bu görkəmli nümayəndəsinin seçmə əsərlərindən ibarət «Sükutun poeziyası» adlı kitabı Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq yayınlanmışdır [1].

Ərəb mühacirət ədəbiyyatında Mixail Nüayminin yeri. Digər ərəb mühacir şairi Mixail Nüaymə 1889-cu ildə Livanda anadan olmuş, on bir yaşında təhsilini davam etdirmək üçün Rusiyaya getmiş, gənclik dövründə rus ədəbi mühiti ilə sıx surətdə bağlı olmuş, daha sonra Amerikaya köçərək uzun müddət orada yazıb yaratmış və zəngin bir həyat təcrübəsi topladıqdan sonra 1932-ci ildə yenidən vətənə qayıtmışdır. Onun həyatı da, yaradıcılıq fəaliyyəti də Şərq ilə Qərb arasında cərəyan etmişdir. M.Nüayməni Azərbaycan oxucularına ilk dəfə təqdim edən professor Aida İmanquliyeva onu sadəcə bir ölkənin və müəyyən bir dövrün yazıçısı kimi deyil, bütövlükdə ərəb dünyasına, həm də Qərb mədəniyyətinə mənsub olan hərtərəfli bir şəxsiyyət kimi səciyyələndirir: «Nüaymə özünü yalnız ərəb yazıçısı hesab etmirdi. O, özü deyirdi ki, bütün bəşəriyyət üçün yazır» [6, 91]. Mixail Nüaymənin yaradıcılığı ilə tanışlıq onun fikir məkanı və maraq dairəsinin həqiqətən çox geniş olduğunu göstərir. Onun haqqında filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mahir Həmidov da ciddi araşdırma aparmışdır [3]. Həmçinin müəllifin «Kipriklərin pıçıltısı» əsəri Azərbaycan oxucularına təqdim edilmişdir [10].

Mixail Nüaymə ərəb mühacirət ədəbiyyatının digər əsas nümayəndələri kimi, milliyyətçə ərəb, dini mənsubiyyətinə görə xristiandır. Bir Şərq ölkəsində doğulmuş və ömrünün çox hissəsini Qərb ölkələrində keçirmişdir. Bu cəhətlər ona Şərq və Qərb sivilizasiyalarını eyni dərəcədə mənimsəməyə və öz daxili aləmində bu müxtəlif düşüncə tərzlərini birləşdirməyə imkan vermişdir. Təsədüfi deyil ki, onun əsərlərində (məs. «Son gün» əsərində qi-yamət haqqında müləhizələr) dindən bəhs edərkən, təkcə xristianlığa yox, həm də islama aid müddəalar və dəyərlər ehtiva olunur.

«Qalx və son gününə vida et» («Son gün») romanı müəllifin böyük fəlsəfi yük daşıyan bədii əsərlərindən biridir. Vida səhnəsi təkcə bu dünya ilə o dünyanın həddində keçirilən hiss-həyəcanlar, insanın bu son anda ağına gələn və həyatın mənasını ifadə etməyə iddialı olan müxtəlif hadisələrin dramizmi baxımından deyil, həm də

ümumiyyətlə həyatla ölüm arasındakı mübarizəni, həyatın hərəkətverici qüvvələrini ifadə etmək baxımından çox təsirli və ibrətamizdir [6, 39].

İnsan ölməzdən qabaq yarımçıq qalmış işlərini xatırlayır və bunları başa çatdırmadan ölümün mümkünsüz və ya haqsız olduğunu əsaslandırmağa çalışır. Burada Qurani-Kərimin «Möminlər» surəsindən belə bir ayə yada düşür: «Onlardan hər kimi ölüm haqlayarsa, deyər: “Rəbbim geriye qaytar məni. Yarımçıq qoyduğum işlərimi tamamlayım, yaxşı işlər görərəm”. Yəni insan ölüm məqamı çatandan sonra yox, həyatın ən şirin mə-qamlarında xeyirli işlər barədə, işlərini tamamlamaq barədə düşünməlidir.

«Nə olursa olsun, təkcə ölüm olmasın!» nidası bütün əsr boyu qəhrəmanın keçirdiyi hiss-həyəcanı çox gözəl ifadə edir. Çünki ölüm məhz zamanın qırıldığı məqamdır. M.Nüaymə əsərin qəhrəmanı doktor Musa Əsgərinin dili ilə «mən – zamanam, zaman da mənəm», – deyir. «Nə mən onu sona çat-dıra bilərəm, nə də o, məni». Digər tərəfdən zamanın kiçiyi və böyüyü yox-dur. Hər saat, hər dəqiqə, hər saniyə elə zamanın hamısıdır. Burada M.Nüaymə anın əbədiyyəti problemini çox gözəl qoyur. Çünki bir anda baş verənlər daha böyük zaman intervalında baş verənlərlə elə sıx bağlıdır ki, onu «keçmişindən və gələcəyindən qoparmaq mümkün deyil» [9].

Əsərdə ölümü barədə qeybdən qərar verilmiş Musa Əsgərinin düşüncələri və qoyduğu suallar diqqəti öz fəlsəfi yönümü ilə cəlb edir. «Haradan gəlib, haraya gedirəm?», «Niyə olduğum kimi yox, başqa cür görünürəm?», «İnsan həyatı boyu hara getdiyini bilirmi, nə alıb-verdiyini və nə üçün alıb-verdiyini bilirmi?». Yaxud övladının şikəstliyini yada salaraq verdiyi suallar: «Fəqət onun günahı nədir?», «Validəynlərin günahına görə uşaq cəza çəkmə-lidirmi?». Bütün bu suallar nə üçünsə həyatla vidalaşmaq məqamında bir daha yada düşür və insan bu həyatda nə qazandığını, o dünyaya nə ilə get-diyini özü üçün aydınlaşdırmaq istəyir. Bu dünyanın faniliyi, gəldi-gedərliyi bir daha vurğulanır. Lakin bununla belə həyatın mənasız olmadığı, hətta o dünyanın da əslində bu dünyadakı həyatın bir növ davamı olduğu haqqındakı fikirlər müəllifin tam pessimizmə qapılmadığını göstərir [9].

Mixail Nüaymənin mifoloji və mistik mövzuya həsr etdiyi «Mirdadın kitabı» olduqca ciddi fəlsəfi problemlərin aydınlaşdırılmasına xidmət edir.

Bu əsərdə müəllif yenə də həyatın sonlu olmasından irəli gələn bir sıra fəlsəfi sualları cavablandırmağa çalışır. Nuh peyğəmbər bu dünyadan köçərkən öz övladları və nəvə-nəticələrinin simasında davam edən həyata nikbin bir nəzər salsada da və ürəyindən keçənləri icra etmək üçün oğluna müraciət et-sə də, içindəki bir qorxu hissini dilə gətirir. Sən demə, onun qorxusu, ölmək-dən yox, öldükdən sonra gələcək nəsillərin yaddaşından silinmək təhlükə-sindən irəli gəlir. Əgər «Son gün» romanında insan həyatının kəsilməsindən, başladığı işlərin yarımçıq qalmasından qorxurdusa və hər şey ölümle, qəbirlə tamamlanırdısa, insana daha artıq ancaq o dünya haqqında düşünmək qalırdısa, bu əsərdə həyatın məhz bu dünyada – övladların fəaliyyəti ilə davam etdirilməsi ideyası önə çəkilir. Yəni insan əmin olsa ki, onun əməlləri davam etdiriləcək və başladığı işlər yarımçıq qalmayacaq, bu dünyadan rahat köçə bilər. Bir cəhət də önəmlidir ki, Nuh peyğəmbər onunla başlayan yeni nəslin, yeni həyatın təməlinə məhz iman dayandığını unudulmasını istəmirdi. Gələcək nəsillərə ötürülən ən böyük ərməğan din-iman, haqq-ədalət olmalı idi. Və insan bu dünyadan bu imanın yaşadığına əminlik hissi ilə getməlidir.

Professor Aida İmanquliyeva Mixail Nüaymənin təbiətə bağlılığından danışarkən, onun fəlsəfə ideyalarına da müraciət edir: «Nüaymə istirahət saat-larını təbiətin qoynunda keçirirdi. Təbiətə ünsiyyətdən böyük ilham alır, da-xili rahatlıq və sevinc duyurdu: “Təbiət böyük alicənab, şən-şöhrət aşığıdır. Onu oxumağı bacaranlar üçün ən maraqlı kitabdır, biliyə can atanlar üçün ən kamil məktəbdır. Bütün müəllimlərdən ən yüksəkdə duran müəllim təbiətdir. Lakin bu, yalnız qulaqların eşidə bildiyindən çox eşidənlər, gözlərin görə bildiyindən çox görə bilənlər üçündür» [7, s. 91].

Təbiətə bir kitab kimi baxılması fikri əslində islam fəlsəfəsinə xas olan çox mühüm ideyalardan biridir. Bütün həqiqətlərin mənbəyini ancaq Quran Kərimdə axtarmaq mövqeyindən çıxış edən ilahiyyatçılardan fərqli olaraq, bir çox görkəmli islam filosofları, o cümlədən, Məhəmməd İqbal, Taha Cabir Əlvani «iki kitab» ideyasını irəli sürür. Yəni vəhy ilə nazil olan Qurani Kərimlə yanaşı, Allahın yaratdığı təbiət də bir kitabdır ki, insanlara onu oxumaq üçün əql verilmişdir. Əlvani yazır: «Onlardan birincisi Allahın və-hyidir ki, burada dini əhəmiyyət daşıyan bütün məsələlər aydınlaşdırılır; ikinci kitab isə O-nun yaradıcılığıdır (yəni təbiət universumu). Birinin digərinə istinad etmədən oxunması cəhdi başərə heç nə vəd etmir; nə ona sivilizasiyalı cəmiyyətin qurulması və qorunması üçün hərtərəfli olan, nə də sonrakı inkişaf və yenilənmə baxımından dəyərli olan bilik verə bilər. Faktiki olaraq, belə birtərəfli oxuma heç zaman insana nə Allahın xəlifəsi olaraq, nə də O-nun əmanətinin daşıyıcısı kimi vəzifəsini tam şəkildə yerinə yetirməyinə imkan verməz» [9].

Mixail Nüaymənin təbiət haqqında belə bir fikir söyləməsi onun xristian olmasına baxmayaraq, islam fəlsəfəsinə də dərinlən bələd olduğunu göstərir. Lakin çox təəssüf ki, müsəlman dünyası Qurani Kərimdə dönə-dönə tövsiyə olunan ikinci kitabın, yəni təbiətin də oxunmasına zərurəti nəzərə almamış və təhsil sistemində vəhy ilə verilmiş biliklərin öyrənilməsinə üstünlük vermişdir.

Qərb sivilizasiyası və Qərb təfəkkür tərzii ilə Şərq təfəkkür tərzinin uyğun gəlməyən məqamları heç də dini dəyərlərlə bağlı olmayıb, interpretasiyadakı fərqlərdən qaynaqlanır.

Mixail Nüaymə təbiəti bir müəllim kimi təqdim edir. Lakin bu müəllim normalda olduğundakından daha yüksək imkanlara malikdir. Belə ki, təbiət özündə gözəl görünən, qulaqla eşidilən məlumatlardan başqa, görülməyən və eşidilməyən, yəni hiss orqanlarının imkanları xaricində olan məlumatları da saxlayır. Lakin insan arxa planda, qaranlıq zolaqdan qalan bu informasiyanı ala bilmək üçün özündə əlahiddə imkanlar, resurslar axtarmalıdır. Orta əsr təsəvvüf fəlsəfəsində bu qabiliyyət, bu resurs bəsinət gözü sayəsində reali-zasiya olunur [9].

İslam düşüncəsi ilə əlaqə Mixail Nüaymənin əsərlərində nəfəsə qarşı mübarizənin metod və formalarını araşdırarkən ortaya çıxır. Məsələn, onun «Mirdadın kitabı»nda dağın başına yüksəlişin pillələri və məqamları təsəvvüf fəlsəfəsindəki hal və məqamlar konsepsiyasına uyğun gəlir.

Prof. Aida İmanquliyeva məhz bu cəhəti önə çəkdiyinə görə, Mixail Nüaymənin ideyalarını rus yazıçısı Lev Tolstoyla müqayisə edir: onun din fəlsəfəsinin əsasında «özünü təkmilləşdirmə, öz qüsurlar və nəfsi ilə mübarizə, əməli xeyirxahlığın gücünə inanma dayanır. İnsanın etdiyi xeyirxahlıq zəhri mərasimlərə riayət etməkdən yüksəkdə durur və buna görə də Allah üçün daha əziz və daha istəniləndir». Həm də bu mövqə tək Lev Tolstoyun təsiri kimi izah oluna bilməz. M.Nüaymə təsəvvüf fəlsəfəsinin böyük ənənələri ilə heç şübhəsiz tanış idi. Onun həyat tərzii də sufi həyatını xatırladırdı. A.İmanquliyeva yazır: «Nüaymə gənc yaşlarından seyrçiliyə, tənhalığa, susqunluğa, özündə hətta qarşılıqlı məhəbbət hissini zorla boğmağa meyl göstərirdi. Hələ o vaxtdan yaradılış və insan varlığının sirləri barədə mürəkkəb məsələlər onu narahat edirdi. Nüaymənin diqqətini təbii hissi təzahürləri üstələməyi bacaran insanın «daxili» həyatı cəlb edirdi» [5, s.124].

Nəticə. Bütün bu deyilənlər Mixail Nüaymənin görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünas olmaqla yanaşı, həm də böyük mütəfəkkir olduğunu, xristianlıqdan daha çox, təsəvvüf ənənələrini bədii yaradıcılığında məharətlə tərannüm etdiyini və beləliklə Şərq ilə Qərb arasında irfan və zehniyyətin vəhdətindən çıxış etdiyini göstərir. Beləliklə, məqalədə ərəb mühacirət ədəbiyyatı haqqında ümumi səpkili məlumat verilmiş, həmçinin bu ədəbiyyatın ən görkəmli nümayəndələri olan Cübran Xəlil Cübran və Mixail Nüaymənin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada adı çəkilən müəlliflərin qısa biografiyası verilmiş, onların yaradıcılıq yolu bütövlükdə Şərq və Qərb ədəbiyyatı müstəvisində dəyərləndirilmişdir. Məqalədə Cübran Xəlil

Cübran və Mixail Nüaymə haqqında yazılmış müxtəlif sciyyəli elmi-nəzəri araşdırmalara istinad edilmiş, yeri gəldikcə onlardan bəhrələnilmişdir. Təhlil prosesində ərəb mühacirət ədəbiyyatının dünya mədəniyyətində oynadığı rol məsələlərində də toxunulmuşdur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Cübran Xəlil Cübran, *Sükutun poeziyası*, Bakı: "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2009, 243 s.
2. Cübran Xəlil Cübran [Elektron resurs] <https://az.wikipedia.org/wiki/>
3. Həmidov Mahir. Mixail Nüaymə şeirlərində bədii təsvir vasitələri, "Filologiya məsələləri" toplusu, 2011, № 12, s.204-216
4. İmanquliyeva Aida. Cübran Xəlil Cübran (həyatı və yaradıcılığı), Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 1975, 71 s.
5. Имангулиева Аида. Корифеи новоарабской литературы, Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 1991, 324 s.
6. İmanquliyeva Aida. "Qələmlər birliyi" və Mixail Nüaymə, Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 2002, 180 s.
7. İmanquliyeva Aida. Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri, Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 2003, 400 s.
8. Məhcər ədəbiyyatı [Elektron resurs] <https://az.wikipedia.org/wiki/>
9. Nüaymə Mixail [Elektron resurs] https://az.wikipedia.org/wiki/Mixail_Nüaymə_Mixail
10. Nüaymə Mixail. Kipriklərin pıçıltısı, Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014, 124 s.
11. Raçniş Çandra Mohan. Bizə sevgidən danışın (Xəlil Cübranın "Peyğəmbər" əsərinə aid düşüncələr), Bakı: "Qanun" nəşriyyatı, 2016, 239 s.

The article was received by the editors 04.07.2020

The article was accepted for publication 27.08.2020